

بازخوانی یک پرونده‌ی قدیمی

● بررسی و تدوین: علاء نوری

قسمت اول؛
کتاب‌های کمک‌درسی در بازار نشر

اشاره

بازخوانی یک پرونده قدیمی در سه قسمت به موضوع کتاب‌های کمک‌درسی خواهد پرداخت. در اولین قسمت توصیفی آماری از بازار نشر کتاب‌های کمک‌درسی ارائه می‌گردد و سپس در قسمت دوم این مجموعه بررسی‌های عنوانین و موضوع‌های این گروه از کتاب‌ها و کیفیت و مناسبت آن‌ها با برنامه‌های درسی مورد ارزیابی قرار می‌گیرند و آن‌گاه در قسمت سوم به‌طور اجمالی فرضیه‌هایی برای توجیه وضع موجود ارائه می‌شود تا براساس آن بتوان راه‌کارهایی برای بهبود پیشنهاد نمود.

۲۰۹۱۹۲
پاییز ۱۳۸۶

۱۲

تبیین موضوع

موضوع کتاب‌های کمک‌درسی حداقل در دو دهه‌ی اخیر همواره مورد بحث محافل آموزش و پرورش بوده است. از یک سو، ناشران این مجموعه‌ها و مخاطبان آن‌ها، و از سوی دیگر کارشناسان و برنامه‌ریزان آموزش و پرورش، در این زمینه نظرات و حرف‌هایی داشته‌اند. در سال ۱۳۷۰، چاپ کتاب‌های کمک‌درسی با مجوز ویژه‌ی وزارت آموزش و پرورش ممکن بود اما پس از مدتی این قانون لغو شده است. در حال حاضر، شمار کتاب‌فروشی‌های ویژه‌ی این مقوله هر روز رو به افزایش است. کتاب‌های کودکان و نوجوانان به لحاظ تعداد مخاطبان باید بیشترین عنوان و شمارگان را داشته باشند که البته چنین نیز هست. اما کتاب‌های کمک‌آموزشی نیز در شمارگان و تعداد عناوین، گوی سبقت را ربوده‌اند. در نمایشگاه کتاب اردیبهشت ۱۳۸۶ و سال‌های قبل از آن، سالن خاصی برای عرضه‌ی عناوین کتاب‌های کمک‌آموزشی اختصاص داده شده بود؛ سالی که شمار مراجعه‌کنندگان آن کم نبوده است. در «گزارش نشر» خانه‌ی کتاب ایران که به‌طور هفتگی در نشریه‌ی «کتاب هفته» منتشر می‌شود، آمار کتاب‌های آموزشی و کمک‌درسی به‌طور جداگانه درج می‌شود بر اساس تعریف این نشریه، «این کتاب‌ها منشوراتی هستند که به نحوی با مواد درسی و برنامه‌های آموزشی دوره‌های تحصیلی مربوط‌اند و مخاطبان آن‌ها دانشجویان و دانش‌آموزان، از پیش دبستانی تا دانشگاهی هستند.»

برای کتاب‌های کمک‌درسی تعریف دقیق‌تری می‌توان داشت تا محتوای این کتاب‌ها را معلوم دارد. این تعریف را می‌توان از اولین شماره‌از مجموعه جزوات «راهنمای تولید کتاب‌های آموزشی» نقل کرد. این مجموعه توسط «دبیرخانه‌ی سامان‌بخشی کتاب‌های آموزشی» وزارت آموزش و پرورش چاپ شده است. بر اساس این تعریف، «کتاب‌های کمک‌درسی کتاب‌هایی هستند که به منظور تسهیل، تقویت، تکمیل و تعمیق یادگیری، و فراهم کردن آموزش جبرانی بر اساس هدف‌ها و برنامه‌های درسی دوره و پایه‌ی تحصیلی خاصی تهیه و تنظیم می‌شوند. این کتاب‌ها الزاماً به هدف‌های برنامه‌ی درسی وابسته هستند.» در مقاله‌ی حاضر همین تعریف مورد توجه است.

هدف ما در این جا، ارائه‌ی توصیفی آماری از وضعیت نشر کتاب‌های کمک‌آموزشی است. البته این نوشته به دنبال یافتن فرضیه‌هایی برای آن چه به وصف درمی‌آید نیز هست. با توجه به هدف این نوشتار لازم است، آماری از چگونگی کتاب‌های کمک‌درسی در بازار نشر به دست آوریم. منظور از چگونگی، بیان تعداد عناوین، تقسیم‌بندی عناوین (دسته‌بندی کتاب‌های کمک‌آموزشی) و شمارگان آن‌هاست. آمارهای مورد نیاز را از «گزارش نشر» هفته‌نامه‌ی «کتاب هفته» که توسط خانه‌ی کتاب ایران در آغاز هر هفته (روز شنبه) منتشر می‌شود، استخراج شده است. این نشریه کتاب‌های منتشر شده در کشور را بر اساس بانک اطلاعاتی موجود در خانه‌ی کتاب ارائه می‌دهد. فهرست ارائه شده بر اساس «طبقه‌بندی دیویی» است. طبق این طبقه‌بندی، ده «رده‌ی اصلی» برای کتاب‌ها در نظر گرفته می‌شود که عبارت‌اند از: کلیات، فلسفه و روان‌شناسی، دین، علوم اجتماعی، زبان، علوم طبیعی و ریاضیات، علوم کاربردی (فناوری)، هنر، ادبیات، تاریخ و جغرافیا. «گزارش نشر کتاب هفته»، سیاهه‌ای از عناوین کتاب‌های منتشر شده در هر یک از رده‌های

بررسی تعداد
عنوان‌های
کتاب‌های کمک‌درسی
بر اساس موضوع‌های
درسی مدرسه‌ای
نشان می‌دهد
بیشترین عنوان‌ها
مربوط به ریاضی و
علوم تجربی
(به ویژه فیزیک،
شیمی
و زیست‌شناسی)
است

۱۳۸۶

پاییز ۱۳۸۶

۱۳

نمودار نشان می دهد
میزان توجه
تولیدکنندگان کتاب
به کتاب های
کمک آموزشی
بسیار زیاد است

اصلی را در اختیار خوانندگان خود قرار می دهد. عناوین کتاب های منتشر شده برای کودکان و نوجوانان نیز به طور جداگانه در کنار ده رده ی اصلی ذکر می شوند.

به دنبال فرصتی ویژه

مدت ها بود که اندیشه ی این بررسی ذهن نگارنده را به خود مشغول کرده بود. می خواستم زمانی را برای این بررسی انتخاب کنم که مصادف با آغاز سال تحصیلی و یا تب و تاب امتحان های پایانی و آزمون های ورودی نباشد تا به قول معروف، کتاب های کمک درسی «شاخ گول» نشوند!

بر این اساس، چند هفته ای قبل از آغاز نمایشگاه کتاب را مناسب یافتم. برای این مناسبت دلایل زیر قابل طرح است:

۱. در این دوره، ناشران کتاب در همه ی رده ها از کلیات و فلسفه تا کودکان و نوجوانان تلاش می کنند، عناوین کتاب های آماده ی خود را به دست نشر بسپارند و به بازار عرضه کنند و از موقعیت ویژه ی نمایشگاه برخوردار شوند. پس بدیهی است، کتاب های کمک درسی به طور ویژه بازار را در انحصار خود نداشته باشند.

۲. این ایام، از آغاز سال تحصیلی که فصل رونق بازار کتاب های درسی است، فاصله دارد. هم چنین، کنکوری ها نیز کتاب های خود را انتخاب کرده اند و در این ماه های آخرین مانده به کنکور، کمتر به دنبال کتاب جدید هستند.

بنابراین پایان سال هجری شمسی، تعطیلی طولانی نوروزی و آغاز سال جدید را که همراه با

۲۰۹۱۹۱
پاییز ۱۳۸۶

۱۴

شتاب کار نشر برای رسیدن به نمایشگاه کتاب است، زمانی برای آرامش کتاب‌های کمک‌درسی یافتیم. با این اندیشه، گزارش نشر ۲۶ اسفند ۸۵ تا ۱۵ اردیبهشت ۸۶ را به طور هفتگی مورد بررسی قرار دادیم.

دامنه‌ی کتاب‌های کمک‌درسی

در مجموع هفته‌هایی که گزارش نشر کتاب‌های کشور را بررسی کردم، در همه‌ی حوزه‌های دانش بشری یا بهتر بگویم رده‌های اصلی، حضور کتاب‌های کمک‌درسی را احساس کردم. البته تعداد عناوین کتاب‌ها در همه‌ی رده‌ها یکسان نبود، به طوری که در حوزه‌های «تاریخ و جغرافیا» و «دین» کمترین عناوین، و در حوزه‌های «علوم اجتماعی» و «علوم طبیعی و ریاضیات» بیشترین تعداد عنوان کتاب کمک‌درسی به چشم می‌خورد.

بررسی تعداد عنوان‌های کتاب‌های کمک‌درسی براساس موضوع‌های درسی مدرسه‌ای نشان می‌دهد، بیشترین عنوان‌ها مربوط به ریاضی و علوم تجربی (به‌ویژه فیزیک و شیمی و سپس زیست‌شناسی) است. البته برای درس دینی (دین و زندگی) هم کتاب کمک‌درسی وجود دارد. از جمله، در شماره‌ی ۷۸ کتاب هفته در ارتباط با کتاب‌های منتشر شده از سه‌شنبه ۲۸ فروردین ۸۶ تا دوشنبه ۳ اردیبهشت ۸۶ گزارش شده است: «در میان کتاب‌های هفته‌ی گذشته، یک کتاب آموزشی و کمک‌درسی ۱۱ مرتبه تجدید چاپ شده است. این کتاب با عنوان **دین و زندگی برای سال‌های دوم، سوم و پیش‌دانشگاهی**، در ۴۱۶ صفحه با شمارگان ۵۰۰۰ نسخه از نوبت ۱۳۱ تا ۱۴۱ چاپ خورده است.»

هرچند بیشتر عناوین کتاب‌های کمک‌درسی مربوط به سال‌های پایان دبیرستان، پیش‌دانشگاهی و کنکور هستند، اما دامنه‌ی این کتاب‌ها به دوره‌های دانشگاهی و کنکور کارشناسی ارشد و دکترا و دروس دوره‌ی کارشناسی و... نیز سرایت کرده است. هم‌چنین، سال‌های آغازین ابتدایی نیز از کتاب‌های کمک‌درسی بی‌نصیب نمانده‌اند. عناوین زیر مثال‌هایی برای این موارد هستند:

- بخوانیم و بنویسیم دوم دبستان، شامل سؤالات طبقه‌بندی شده و...
- راهنما و بانک سؤالات امتحانی روان‌شناسی شخصیت براساس... ویژه‌ی دانشجویان دانشگاه پیام نور
- مجموعه سؤالات طبقه‌بندی شده‌ی ارگونومی و ایمنی در صنعت، ویژه‌ی آزمون‌های کارشناسی ارشد و دکترا (PhD)

تعداد عناوین کتاب‌های کمک‌درسی

هر هفته تعداد قابل توجهی از عناوین کتاب‌های منتشر شده به کتاب‌های کمک‌درسی تعلق دارند. اگر مجموع عناوین کمک‌آموزشی را در رده‌های اصلی دیوبی با هم جمع کنیم، بیش از مجموع عناوین منتشر شده در هر رده خواهد شد. برای مثال، آمار کتاب‌های منتشر شده از سه‌شنبه ۴ اردیبهشت ۸۶ تا دوشنبه ۱۰ اردیبهشت ۸۶ را در نمودار ۱ ملاحظه کنید:

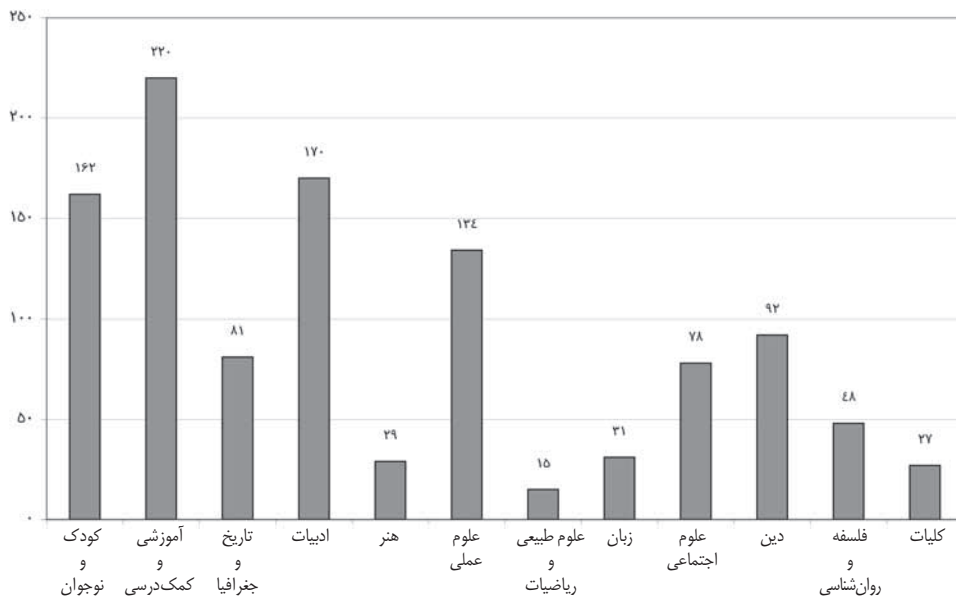
■ این نمودار نشان می‌دهد، میزان توجه تولیدکنندگان کتاب به کتاب‌های کمک‌آموزشی بسیار زیاد است.

کتاب‌های کمک‌درسی
می‌توانند
تکمیل‌کننده‌ی
کتاب درسی باشند
ترمیم یا جبران
نقص‌های
یادگیری و غنی‌سازی
را فراهم آورند

ج۹۱:۲۰۹
پاییز ۱۳۸۶

۱۵

نمودار ۱. آمار کتاب‌های منتشر شده در تاریخ ۴ اردیبهشت الی ۱۰ اردیبهشت ۸۶ به تفکیک موضوع

- تعداد عناوین کتاب‌های کمک‌آموزشی، از مجموع کتاب‌های منتشر شده در رده‌های کلیات، فلسفه و روان‌شناسی، زبان، هنر و تاریخ و جغرافیا بیشتر است.
- تعداد کم‌عناوین منتشر شده در موضوع (رده) علوم طبیعی و ریاضیات، ناشی از جدا کردن عناوین کمک‌آموزشی از این مجموعه است. به بیان دیگر، بسیاری از کتاب‌های منتشر شده در این حوزه، کتاب‌های کمک‌درسی بوده‌اند.
- تعداد عناوین منتشر شده‌ی کمک‌درسی، از عناوین منتشر شده در موضوع‌های پرمخاطبی چون ادبیات و کودکان و نوجوانان نیز بیشتر است.

نگاهی به آمار نشر کتاب‌های کمک‌درسی

راستی کتاب‌های کمک‌درسی چه قدر اهمیت دارند؟ چند عنوان کتاب کمک‌درسی هر هفته چاپ می‌شود؟ آیا تعداد عناوین، شمارگان و... کتاب‌های درسی به قدری هست که لازم به بررسی باشد؟ بررسی یک موضوع و پرداختن به آن در دو حال ممکن است: حالت اول آن که موضوع اهمیت زیادی دارد، ولی کمتر به آن پرداخته شده است، و حالت دوم وقتی است که موضوع امکانات و انرژی زیادی را به خود مصروف کرده باشد (صرف نظر از اهمیت آن). به نظر می‌رسد، کتاب‌های کمک‌درسی از هر دو جهت شایسته‌ی توجه هستند.

اهمیت زیاد آن‌ها، از یک سو از توجه روزافزون معلمان و فراگیران به این کتاب‌ها روشن می‌شود و از سوی دیگر، وجود کتاب‌های کمک‌درسی در کنار کتاب درسی به عنوان امری بدیهی تلقی می‌شود. زیرا که اصولاً یک برنامه‌ی درسی نمی‌تواند به یک کتاب مشخص واحد بسنده کند و در عین حال برنامه‌ی کاملی به شمار آید. کتاب‌های کمک‌درسی می‌توانند تکمیل‌کننده‌ی کتاب درسی باشند؛ فعالیت و کار پیرامون موضوع‌های کتاب درسی را تدارک ببینند و یا تمرین‌هایی به قصد تثبیت موضوع یادگیری، ترمیم یا جبران نقص‌های یادگیری، و غنی‌سازی را فراهم آورند. البته روشن است این ضرورت آشکار هنگامی معنا می‌یابد که کتاب‌های کمک‌درسی در راستای اهداف آموزشی کتاب‌های درسی قرار گیرند. صرف نظر از اهمیت موضوعی کتاب‌های کمک‌درسی می‌توان گفت که این گروه از کتاب‌ها، به لحاظ امکانات، انرژی و منابع انسانی و مالی که مصروف خود می‌کنند نیز اهمیت دارند و شایسته‌ی این بررسی هستند. کافی است به تعداد عناوین کتاب‌های درسی در هر موضوع (رده اصلی) نگاهی بیفکنیم (جدول ۱).

جدول ۱. تعداد عناوین کتاب‌های کمک‌درسی نسبت به مجموع عناوین در هر یک از رده‌های اصلی، در دوره‌ی این بررسی (۸۶/۲/۱۵ تا ۸۵/۱۲/۲۶)

رده‌ی اصلی	مجموع عناوین چاپ شده	تعداد عناوین کمک‌درسی	درصد عناوین کمک‌درسی
کلیات	۱۵۴	۱۰	۶
فلسفه و روان‌شناسی	۲۰۲	۸	۴
دین	۶۹۳	۲	۰
علوم اجتماعی	۵۸۹	۱۲۶	۲۱
زبان	۱۹۷	۶۱	۳۱
علوم طبیعی و ریاضیات	۲۳۳	۱۲۶	۵۴
علوم کاربردی	۶۳۷	۴۳	۷
هنر	۱۴۴	۳	۲
ادبیات	۶۰۲	۷	۱
جغرافی و تاریخ	۲۲۶	۱	۰
کودک و نوجوان	۶۱۳	۲۳	۴
جمع	۴۲۹۰	۴۱۰	۹/۵

جدول ۱ نشان می‌دهد که در دوره‌ی این بررسی:

■ ده درصد عناوین کتاب‌های منتشر شده به کتاب‌های کمک‌درسی اختصاص دارد.
 ■ در دو حوزه‌ی دین و جغرافیا و تاریخ، هرچند کتاب‌های کمک‌درسی چاپ و منتشر می‌شوند، اما تعداد این کتاب‌ها به قدری کم است که درصد آن‌ها به نزدیک صفر می‌رسد (در این جدول صفر منظور شده است).

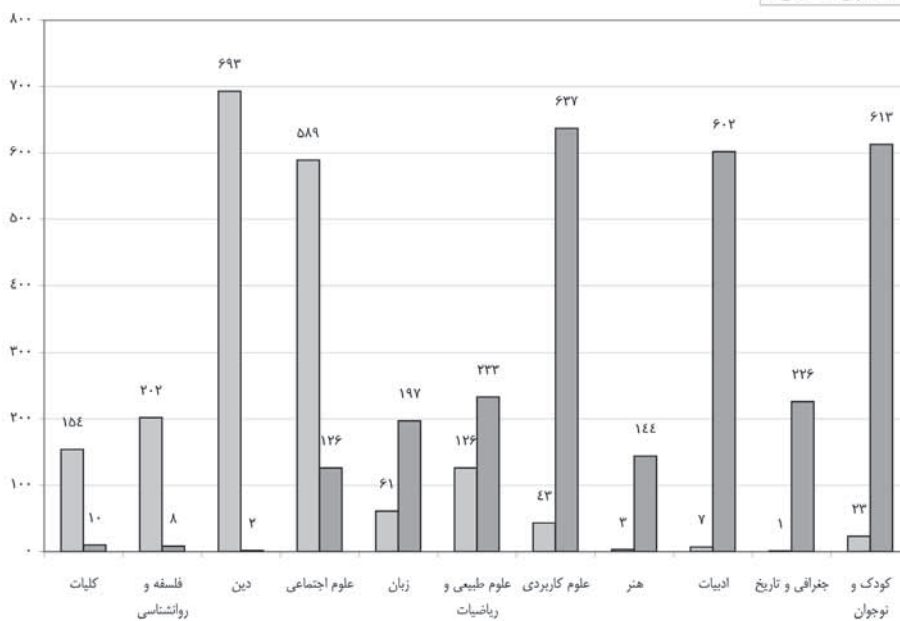
■ بیشترین عنوان کتاب‌های کمک‌درسی در رده‌ی علوم طبیعی و ریاضیات (دروس علوم تجربی و ریاضیات) به چشم می‌خورد؛ به طوری که بیش از نیمی از عناوین منتشر شده‌ی این حوزه، کمک‌درسی هستند.

■ بعد از علوم تجربی و ریاضیات، زبان و علوم اجتماعی بیشترین عناوین کتاب‌های کمک‌درسی را دارا هستند. البته بیشتر این کتاب‌ها به دروس دوره‌ی دبیرستان و پیش‌دانشگاهی اختصاص دارند.

■ نمودار ۲، مقایسه‌ی تعداد عناوین کتاب‌های کمک‌درسی چاپ شده در هر موضوع را بهتر نشان می‌دهد. هرچند تعداد کتاب‌های کمک‌آموزشی در موضوع علوم اجتماعی با علوم طبیعی و ریاضیات مساوی است، اما با توجه به تعداد کل عناوین منتشر شده در هر یک از دو موضوع، به روشنی می‌توان سهم بیشتر کتاب‌های کمک‌درسی را در موضوع علوم و ریاضی مشاهده کرد.

بعد از علوم تجربی و ریاضیات زبان و علوم اجتماعی بیشترین عناوین کتاب‌های کمک‌درسی را دارا هستند

نمودار ۲. مقایسه‌ی تعداد عناوین کتاب‌های کمک‌درسی با مجموع عناوین کتاب‌ها در هر یک از موضوع‌ها (در تاریخ: ۸۵/۱۲/۲۶ تا ۸۶/۲/۱۵)

۲۰۹۱۹۲
پاییز ۱۳۸۶

۱۸

کتاب‌های
کمک درسی
امکانات و انرژی
زیادی از
بازار نشر و تولید
کتاب در ایران را
به خود اختصاص
داده‌اند

درصد کتاب‌های کمک درسی در هر موضوع از مجموع کتاب‌های این گروه
برای توصیف دقیق‌تر وضعیت کتاب‌های کمک درسی در هر موضوع و مقایسه‌ی آن با
موضوع‌های دیگر، به جدول ۲ و نمودار ۳ مراجعه کنید.

جدول ۲. درصد عناوین کتاب‌های کمک درسی در مجموع کتاب‌های کمک درسی
هر یک از موضوع‌ها

درصد	تعداد عناوین کتاب کمک درسی	رده (موضوع)
۳۱	۱۲۶	علوم طبیعی و ریاضیات
۳۱	۱۲۶	علوم اجتماعی
۱۵	۶۱	زبان
۱۰	۴۳	علوم کاربردی
۱۳	۵۴	سایر موضوع‌ها
۱۰۰	۴۱۰	جمع

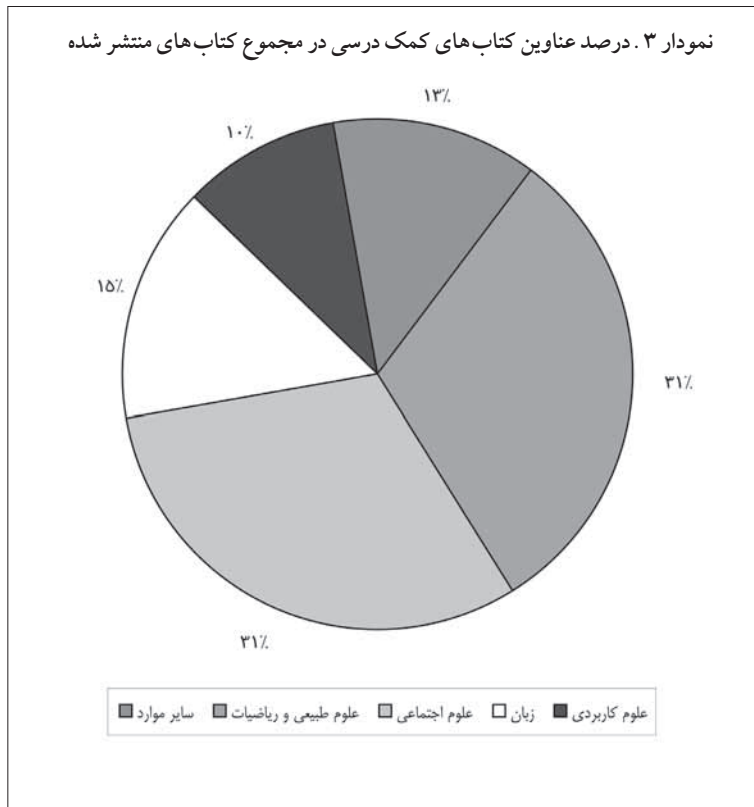
در نمودار ۳ برای بررسی سهل‌تر، مجموع عناوین موضوع‌هایی را که کتاب‌های
کمک درسی در آن‌ها سهم چندانی ندارند، در یک ردیف با عنوان سایر موضوع‌ها ذکر
کرده‌ام:

■ از مجموع ۴۱۰ عنوان کتاب کمک درسی، ۳۱ درصد مربوط به موضوع علوم طبیعی و
ریاضی و ۳۱ درصد نیز به علوم اجتماعی اختصاص دارد.

■ کتاب‌های کمک درسی زبان، در حالی که کمتر از نصف کتاب‌های کمک درسی دو
موضوع علوم اجتماعی و علوم طبیعی و ریاضیات را در اختیار دارند، در مقام دوم تعداد
عناوین منتشر شده‌ی کتاب‌های کمک آموزشی جای گرفته‌اند.

■ به عنوان یکی از مسائل قابل پژوهش این پرسش قابل طرح است که: «علت افزایش
کتاب‌های کمک درسی در موضوع‌های علوم طبیعی و ریاضیات و علوم اجتماعی چیست؟»
گزارش‌های آماری «کتاب هفته» نشان می‌دهند، میانگین شمارگان کتاب‌های کمک
درسی در بسیاری از موارد، پس از کتاب‌های کودکان و نوجوانان و زبان، از دیگر موضوع‌ها
(رده‌ها) بیشتر و معمولاً در حدود ۴۰۰۰ نسخه است. بنابراین می‌توان گفت: کتاب‌های
کمک درسی امکانات و انرژی زیادی از بازار نشر و تولید کتاب در ایران را به خود اختصاص
داده‌اند. بدون شک مجموع کتاب‌های کمک درسی منتشر شده، با مجموع کتاب‌های
درسی در رقابت است.

کتاب‌های کمک‌درسی
بیشترین عنوان
کتاب‌های
منتشر شده را
تشکیل می‌دهند

در مجموع این بررسی می‌توان گفت:

۱. کتاب‌های کمک‌درسی بیشترین عنوان کتاب‌های منتشر شده را تشکیل می‌دهند.
۲. کتاب‌های کمک‌درسی در حوزه‌های گوناگون و در سطوح متفاوت تحصیلی، حتی سطوح بالای دانشگاهی، وجود دارند.
۳. شمارگان و تکرار چاپ کتاب‌های کمک‌درسی، از سایر عنوان‌ها در مجموع حوزه‌های (رده‌های موضوعی) کتاب‌ها تقریباً بیشتر و در مواردی کاملاً استثنایی و نمونه است.
۴. بیشترین درصد عناوین کتاب‌های آموزشی منتشر شده، مربوط به حوزه‌های علوم تجربی و ریاضی هستند.
۵. تعداد عناوین و شمارگان کتاب‌های کمک‌درسی موجود نشان می‌دهد که این کتاب‌ها با تقاضای خوبی در بازار نشر روبه‌رو هستند.